

PAPER DETAILS

TITLE: Türkiye Türkçesinde-İp Ulaçlı Fiillerin Durumuna Bir Bakış

AUTHORS: Hatice Şahin

PAGES: 99-105

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/214781>

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE –IP ULAÇLI FİİLLERİN DURUMUNA BİR BAKIŞ

*Hatice ŞAHİN**

ÖZET

-Ip ulaç eki dilimizde işlek kullanılan eklerden biridir. Bu ek, iki fiili birbirine bağlarken kendisi zaman kavramı taşımadığı halde iki fiil arasında bir zaman sınırı ortaya koyar. Birleşik yapıdaki birinci fiil, ikinci fiilden önce gerçekleşir, Ancak ya ikinci fiil başlamadan biter ya da ikinci fiille beraber devam eder. Bu zaman sınırlayışın sınırı dilimizde sınıflandırmaya muhtaç bir konudur. Ayrıca –Ip ulaç ekiyle kurulan birleşik yapılar zaman zaman dilimizde ünlü ulaç ekleriyle kurulan tasviri fiiller gibi görev yapabilirler. Fakat bu ekle kurulan yapılarda anlatılan tasvir fiilleri asıl tasvir fiillerine göre bazı farklılıklar gösterirler. Bu yapıların aktardığı anlam ve yapılarıdaki birinci ve ikinci fiilin yapı içinde taşıdığı anlamlar da incelenmeye muhtaçtır.

Anahtar Kelimeler: Ulaç, bileşik fiil, tasviri fiil, zaman sınırı.

ABSTRACT

An Overview to the Compound Verbs in The Turkey's Turkish

The gerund –Ip is one of the most frequently used suffixes. This gerund puts a boundry of time between the vebs while associating them although itself doesn't have such a boundry. The first verb in the jointed structure comes true before the second verb; but it comes to the end before the second verb starts or it goes on by second verb.

* Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

In Turkish this limitation of time boundry needs further organization. In addition to this, jointed structures which builded –Ip gerund, sometimes function as descriptive verbs that are made by vowel gerunds. However these descriptive verbs are somehow differemt from the main descriptive verbs. The meaning of these structures and the meanings of the first and second verbs in the structure are needed to be investigated.

Key Words: Gerundium, compound verb, descriptive verb, boundry of time.

Tasviri fiiller dilimizde en eski metinlerimizden bu yana karşımıza çıkan fiil+fiil yapısında birleşiklerdir. Türk dillerinin her birinde çeşitli fiiller tasvir görevini üstlenerek bu yapıları kurmaya yararlar. Türkiye Türkçesinde tasviri fiiller çok sık kullanılmasına rağmen sayı bakımından çok fazla değildir.

Türk dillerinin çoğu yardımcı fiilleri veya tasvir fiillerini devamlı kullanmalarına rağmen, çağdaş Türkiye Türkçesi bu tür cümle yapılarını hemen hemen kullanmıyor¹.

Ancak özellikle yaklaşma tasvir fiilinin dışındaki bu birleşik yapılar, çok işlek bir biçimde kullanılırlar.

Kurallı birleşik fiiller olarak da adlandırılan bu yapıların kuruluşunda fiil+ulaç eki+fiil yapısı görülmektedir. Birinci fiile eklenen ulaç eki Türkiye Türkçesi için bugün kalıplaşmış şekillerin dışında tek başına kullanılmamayan ancak ikilemelerde karşımıza çıkan ünlü ulaç ekidir. Bu ek, tezlik tasvirini yapıya yükleyen ver- fiili ile dar (-I), diğerleriyle geniş (-A) biçimde kullanım bulur.

Bizim bu yazıda ele alacağımız konu, taradığımız –Ip ulaçlı yapıların tasviri fiil değerinin taşıyıp taşımadığı ve bu değeri taşıyan ve taşımayan örneklerin değerlendirilmesi olacaktır.

Türkiye Türkçesi'nde tasviri fiil görevi üstlenen yardımcı fiiller belli sayıdadır. Tasviri fiil olarak belirlenen bu fiiller zaman zaman diğer tasvir fiillerinin görevini üstlenebilirler² ya da dil bilgisi kitaplarımızda her zaman tasviri fiil olarak gösterilmeyen fiiller tasvir etme görevini üstlenebilirler³.

¹ U. Schammiloğlu, *Türk Dillerinde Yardımcı Fiiller Sorunu*. Uluslar Arası Türk Dili Kongresi, 1988, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 153-168.

² H. Şahin, *Yeterlilik Fiilinin Yalova Ağzındaki Durumu*, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, C.1, Yıl 1, Bursa 1999, s. 85-91.

³ H. Şahin, *Gel- ve Git- Fiillerinin Birleşik Yapılarda Sergilediği Durumlar*, Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, Eylül 2000, Çeşme (Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, Temmuz 2001, s. 73-78.)

Bunun yanında Tahir Nejat Gencan, tasviri fiilleri anlatırken *Özel Birleşik Eylemler* terimini kullanmış, bu fiilleri beş grupta ele almış, ünlü ulaçlı yapılardan farkı bir biçimde kurulmuş yapıları da *İsteklenme Eylemleri* başlığında vermiştir. Kitapta ayrıca *Olup Bitme Eylemi* ve *Beklenmezlik Eylemi* adıyla özel birleşik eylemlere dahil edilen ve ünlü ulaçlı tasviri fiillerden farklı yapılar gösterilmiştir⁴.

Türkiye Türkçesi'nde bilinen ünlü ulaçlı tasviri fiil yapılarının dışında iki fiilin –Ip ulacıyla birleştiği öbekler de tasvir anlamı aktarabilirler.

Tahsin Banguoğlu'nun yarı tasviri fiiller olarak adlandırdığı bu biçimler dilbilgisi kitaplarımızda tasviri fiille ilgili açıklamalar içinde ele alınmazlar.

... –ip ulama zarffiiilleri ile yapılmış olup tasvir fiil anlatımı bağlamış olan birleşik fiillerimiz bulunmaktadır. Yapıp durmak, sürüp gitmek, apışıp kalmak.....

...Bunlara yarı tasvir fiilleri (verbe protodescriptif) diyoruz⁵.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi –A ve –I ünlü ulaç eklerinin dilimizde kullanımı zayıflamıştır. –Ip ulacı ise Türkiye Türkçesi'nde işlek bir biçimde kullanılmaktadır. Dilimizde kullanılan –Ip ulaçlı yapıların dikkatle ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu ek dilimizde diğer ulaç eklerinin gördüğü işlevi yerine getiren bunun yanında tasvir görevini de üstlenen ek durumundadır. Karşımıza çıkan örneklerin hangisinde hangi görevi üstlendiğinin belerlenmesi için dikkate ihtiyaç vardır.

–Ip eki ulaç eki görevinde kullanıldığında ya ikinci fiille aynı anda yapılan işi ya da ikinci fiilden biraz önce yapılan işi anlatmaktadır.

Gerçi –ArAk ve –p zarf-fiil ekleri kendi başlarına bir zaman ifade etmezler ve Johanson'un düşündüğü gibi görünüş yönünden (aspektüel) bir görev üstlenirler ancak zarf-fiillerle kurulan ZP ve TP arasında zaman yönünden olan ilişki yorumlanabilir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda aynı zamanda veya daha önce olarak belirtilen bu ilişkinin, yine bazı çalışmalarda belirtildiği üzere bazan gerçekleşmediğini, bir düzeninin olması gerektiğini düşünmekteyiz. Çünkü dildeki şekillerin tesadüflere bağlı olarak vazife göremeyeceği açıktır⁶.

Yukarıda alıntı yapmış olduğumuz yazıda temel hareketin ulaç ekli fiille aynı zamanda mı yoksa biraz daha sonra mı olduğunu anlamak için ulaç ekinin getirildiği fiilin sınır vurgulayan ve sınır vurgulamayan cinsten

⁴ T.N. Gencan, *Dilbilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s. 316, 318.

⁵ T. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 493.

⁶ Uğurlu M., –ArAk ve –p ile Kurulan Zarf-fiilli Parçalarda Sınır Vurgulayışın Rolü, 3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996, TDK, Ankara 1999, s. 1184.

fiiller olduğunu belirlemek görüşü ileri sürülmüş ve bu fiillere örnekler verilmiştir.

Gülerek anlattı cümlesi, “O gülüyordu ve anlatıyordu = O anlatırken gülüyordu = O gülmeye devam ederken bir yandan da anlatıyordu” şeklinde yorumlanabilir.

Eğer ZP’nin tam fiili, sınır vurgulamayan cinsten ise, temel parça ile zaman süreçleri örtüşmekte; diğer bir ifade ile, ikisi de aynı zamanda gerçekleşmektedir⁷.

Ancak verilen bu örnekler –ArAk ekiyle kurulmuş örnekler olduğu için –İp ulaç ekiyle ilgili zaman sınırlamalarını tam olarak kapsamamaktadır. Şöyle ki:

Gülüp anlattı cümlesiyle yukarıdaki örnekte verilen gülerek anlattı cümleleri iki fiilin zaman sınırları yönünden farklılık göstermektedir. –İp ulaçlı gülmek fiiliyle kurulan cümlede gül- fiili önce yapılmış ardından anlat- fiiline geçilmiştir. –ArAk ekiyle kurulan cümlede ise gül- fiili başlamış ve anlat- fiiliyle beraber devam etmiştir. Ayrıca gül- fiili –İp ulacını alarak başka fiillerle birleştiğinde zaman ve anlam açısından farklı durumlar da ortaya koymaktadır. Gülüp geç-, gülüp dur- gibi. Dolayısıyla bu birleşik yapılarda zaman sınırını belirlemede sadece ulaç ekinin eklendiği fiil değil ikinci fiil de etkili olmaktadır. Dilin işleyişinde oluşturulan çok sayıda birleşiklerin ikinci fiil de dikkate alınarak sınıflandırılması çok daha doğru olacaktır.

Ayrıca gülüp konuştuk ya da saatlerce konuşup güldük cümlelerinde iki hareketin arka arkaya defalarca gerçekleştirilmesi de söz konusudur. –İp ulacıyla kurulan tüm yapılarda bu tekrar anlamı kendini hissettirmez.

Bunun yanında söz konusu ekle kurulan birleşik yapılar anlam açısından değişikliğe de uğrayabilirler. Oturup anlat- örneğinde her zaman şekilden anlaşıldığı gibi önce oturup sonra anlatmak kastedilmemektedir. Burada asıl vurgulanan şey anlatma işinin ciddiye alınarak etraflıca, ayrıntılı bir biçimde yapıldığıdır ve bu işi gerçekleştirirken mutlaka oturmak gerekli değildir. Bunun tersi olan ayaküstü anlatmakta da vurgulanan şey ayak-tayken anlatmak değil üstün körü, kısaca, önemsemeden anlatmaktır.

Ulama zarffiiilleri (gerondif de liaison) yüklemi oldukları iç cümleyi basitçe baş cümlelerin yüklemine bağlı kılarlar. Başlı başına bu işleyişte canlı –ip zarffiiillerimiz vardır: bağlayıp bırakmak, gönderip yaptırmak, gelip gitmek, açıp bakmak gibi.

Bunlar iki kılışın birbiri ardınca veya aynı zamanda gerçekleştiğini gösterirler. Öyle ki bu zaman yakınlığı bazan iki fiilde bir tek kılışın

⁷ M. Uğurlu, y.z.e., s. 1184.

*sürekliliği anlatımını yaratır ve zarf fiil bir türlü tasvir fiil meydana getirir. Yapıp durmak, açıp kalmak, sürüp gitmek gibi.*⁸

-Ip ulaçlı yapılarda tasviri fiil izlenimini uyandıran fiiller genel olarak gel-, git-, dur-, kal-, bit-, geç-, gibi fiillerdir. Örneklere bakıldığında –Ip ulacıyla kurulan ve tasvir özelliği taşıyan yapılarda tezlik (ver-), Yaklaşma (yaz-) ve yeterlilik (bil-) fiilleri kullanılmaz. Bu fiiller –Ip ulacıyla kurulan birleşiklerde yapıya tasvir anlamlarını değil gerçek anlamlarını ortaya koyarlar. Ünlü ulaçlı tasviri fiillerde süreklilik fiilleri olarak bildiğimiz fiiller ve bunlara ek olarak tasvir fiilleri dışındaki fiiller süreklilik ve biraz da tezlik bildirerek dilimizdeki tasvir yapılarına çeşitlilik katmaktadır.

Ancak burada belirtmemiz gereken bir diğer önemli konu da tasviri fiil yapılarında ikinci fiilin gerçek anlamından sıyrılıyor olmalarını söylememize karşılık süreklilik bildiren kal-, dur- gibi fiillerin gerçekte de bir süreklilik, devamlılık ifade etmeleridir.

Aşağıda sıraladığımız fiiller –Ip ulaçlı yapılarda yardımcı fiil görevini üstlenen fiillerdir. Fakat şu konuyu da belirtmek gerekir ki bu fiiller tüm –Ip ulaçlı yapılarda tasvir görevini üstlenmezler. Çoğu kez yukarıda belirttiğimiz gibi değişen zaman sınırlamalarıyla iki hareketin ayrı ayrı gerçekleştiğini anlatırlar. Kimi zaman kendi anlamlarını çeşitlendirmek üzere birinci fiili kullanırlar. Kimi zaman da tasviri fiil gibi gerçek anlamlarından biraz sıyrılarak çoğunlukla süreklilik bazan da umursamazlık önemsemezlik fonksiyonuyla tezlik görevinde kullanılırlar.

Geç-: Gülüp geç-, söyleyip geç- gibi örneklerde tasviri fiil olarak değerlendirmedığımız geç- fiilinin yapıya önemsemezlik ve çabukluk anlamı kattığını görmekteyiz. –ArAk ekiyle aynı birleşikleri kurduğumuzda bu yapılar bize aynı umursamazlığı göstermemektedir. –Ip ulaçlı yapılarda geç-fiili tezlik fiili anlamıyla kullanılabilir diyebiliriz ancak bütün yapılarda da bu tasvir anlamı görülmeyebilir.

Git- fiili ünlü ulaçlı tasviri fiil yapılarında geleceğe yönelik süreklilik bildiren bir fiildir. Ulaçsız yapılarda ise süreklilikten ziyade tezlik, kolaylık önemsizlik anlatır. *Söyledim gitti* gibi.

-Ip ulaçlı yapılarda *dalıp git-*, *uzayıp git-* gibi örneklerde süreklilik bildirirken *gülüp git-* gibi örneklerde de süreklilik değil tezlik anlatır.

⁸ T. Banguoğlu, y.z.e., s. 429.

Çekip git- örneğinde ise git- fiili bir tasvir fiili olarak kullanılmamaktadır. Bu yapıya ulaçlı fiil anlam ayırtısı katmakta ve git- fiilinin anlamına katkıda bulunmuştur.

Gel- fiili de git- fiilinin tersine geçmişten gelen sürekliliği anlatan bir tasviri fiildir. Ünlü ulaçlı yapılarda bu fiil de git- fiili gibi sürekliliğin yanında tezlik fiilinin görevinin üstlenebilir. *Çıkagel-* gibi. –Ip ulaçlı yapılarda tasvir kullanımı pek yaygın değildir.

Dur- fiili ünlü ulaçlı yapılarda süreklilik anlatan bir tasviri fiildir. –Ip ulaçlı yapılarda da süreklilik anlatır. Ancak burada dikkat etmemiz gereken nokta aynı iki fiilin hem ünlü ulaçlı hem de –Ip ulaçlı yapılarının dil içinde ayrı ayrı yerlerde kullanılmasıdır. Dikkatlice incelendiğinde farklı ulaç eklerinin oluşturduğu yapılarda genel olarak süreklilik anlatılsa bile bir anlam ayırtısı olduğu ve birbirlerinin yerine kullanılmadığı görülecektir. *Sen yazadur ben geliyorum yerine Sen yazıpdur ben geliyorum* ya da *Ders boyunca konuşup durdunuz yerine Ders boyunca konuşadurdunuz* biçimlerini kullanamayacağımız gibi.

Fakat tam olarak birbirlerinin yerine kullanamadığımız bu yapılardan birine tasviri fiildir, diğerine de tasviri fiil değildir dememiz de mümkün değildir. Çünkü her iki yapıda da dur- fiili süreklilik anlamıyla birinci fiili tasvir etmektedir ve kendi anlamını yapıya katmamaktadır.

Olup bit- örneğinde yapı çabukluk anlatmaktadır. Ancak buradaki çabukluğu anlatan fiil bit- fiili değildir. Yapı bütünüyle bir tezliği anlatmaktadır. Çekip git- örneğinde olduğu gibi burada da bit- fiilinin tarzı anlatılmaktadır ve bu işi yapan ikinci fiil değil birinci fiildir.

Gel- fiili, ünlü ulaçlı yapılarda geçmişten gelen sürekliliği anlatmaktadır. –Ip ulaçlı yapılarda da bir süreklilik anlatmakla beraber kendi anlamını da hissettirir ancak fiilin kendisi de zaten tüm süreklilik fiillerinde olduğu gibi bir süreklilik anlamı taşır. Akıp gel- gibi.

Kal- fiili, ünlü ulaçlı ve –Ip ulaçlı yapılarda süreklilik anlatan bir fiildir. –Ip ulacıyla kurulan yapılarda tasviri fiil yapısını işlek bir biçimde oluşturan fiil bu fiildir. oturup kal-, apışıp kal-, şaşırıp kal- gibi.

Sonuç olarak bu konuda şunları söyleyebiliriz.

1- –Ip ulacı tek başına bir zaman kavramı taşımamakla birlikte eklendiği fiil ve ardına aldığı fiillerle birlikte bir zaman sınırını vurgulamaktadır.

2- –Ip ulaç eki tasvir fiilleriyle kurulan birleşik yapılarda bağlayıcı ulaç eki görevini de üstlenmektedir. Bu yapılar ünlü ulaçlı tasviri fiil

yapılarındaki kadar çeşitli tasvir anlamları taşımazlar. Çoğunlukla süreklilik zaman zaman da umursamazlık, önemsemezlik fonksiyonuyla tezlik aktarırlar.

3- Aynı fiillerle kurulan ünlü ulaçlı ve -Ip ulaçlı tasviri fiil yapıları her zaman birbirlerinin yerine kullanılamazlar. Bu durum dilimizdeki anlatım zenginliğine güzel bir örnektir.

4- Tasviri fiil yapılarında ikinci fiil gerçek anlamının dışında tasvir anlamı yüklenirken bazı örneklerde ikinci fiil gerçek anlamını yapıya aktarır ve birinci fiil ikinci fiili anlam açısından çeşitlendirir. Bunun yanında süreklilik ve tezlik bildiren fiiller gerçek anlamlarından çok fazla uzaklaşmazlar.

5- -Ip ulaçlı ve ünlü ulaçlı yapılarda birden fazla olan süreklilik fiilleri birbirlerinin yerine kullanılamazlar.

6- -Ip ulaçlı yapılar ortaya koyduğu bu durumlar nedeniyle karmaşık bir yapı sergilemektedir. Bize düşen görev, dildeki gelişmelerin rastlantılara dayanmadığı gerçeğini göz önünde bulundurarak bu yapıların kurallarını ortaya çıkarmaktır.